

# עמדות סטודנטים לעבודה סוציאלית כלפי העוני – מבט בינלאומי משווה

מאת עידית וייס\*

המחקר שמאמר זה מתבסס עליו בחן את עמדותיהם כלפי העוני של סטודנטים לעבודה סוציאלית הנמצאים לפני סיום לימודיהם בעשר מדינות: ארצות הברית, אוסטרליה, בריטניה, ברזיל, גרמניה, הונגריה, הונג קונג, זימבבווה, קנדה וישראל. נבחנו תפיסותיהם של הסטודנטים את הסיבות לעוני ואת הדרכים הרצויות שבאמצעותן המדינה צריכה להתמודד עמו. נמצא, שיש דמיון רב בין עמדותיהם של הסטודנטים מן המדינות השונות, המתבטא בבולטות של ההיבט החברתי-מבני, הן בתפיסת הסיבות לעוני והן בתפיסת הדרכים הרצויות שבאמצעותן יש להתמודד עמו. אבל נמצאו גם הבדלים בין קבוצות הלאום השונות, במיוחד אצל הסטודנטים מברזיל, מהונג קונג ומאוסטרליה. הסטודנטים מישראל, בדומה לחבריהם מן הקבוצות האחרות, ייחסו חשיבות רבה יותר להיבט החברתי, אך תמיכתם בהסברים החברתיים לעוני היתה בינונית בלבד.

---

## מבוא

---

עבודה עם אנשים החיים בעוני תופסת חלק מרכזי בפרקטיקה של עובדים סוציאליים בעולם והיא מהווה מרכיב בולט בליבה הבינלאומית המשותפת של המקצוע (Elliott, 1997; Healy, 2001; Hokenstad, Khinduka, & Midgley, 1992). הגשת שירותים לאנשים אשר בעיותיהם וצורכיהם נובעים מעוני או קשורים אליו, כגון: העדר

---

\* בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב, רמת אביב. המחברת מבקשת להודות לד"ר ג'וני גל ולפרופ' ג'ון דיקסון על השותפות בפרויקט המחקר הבינלאומי שמאמר זה מתבסס עליו, כמו גם על ההערות שניתנו לגרסה קודמת של המאמר. כמו-כן, רצוני להודות לכל החוקרים מן המדינות השונות: Maria do Carmo, Brant de Carvalho, Cecilia L.W. Chan, David Cox, Agnes Darvas, Perpetua Gumbo, Bill Healy, Gabor Hegyesi, Edwin Kaseke, Bernd Kolleck, David Kramer, Rolf Landwehr, C.W. Lam, Hugh Shewell, Patricia Teixeira Mendes, Tim Reutebuch, Johanna Woodcock, Mariangela Belfiori Wanderley, Charles Zastrow

משאבים כלכליים, חוסר יכולת ליהנות ממשאבים חברתיים, תחושה של חיים בצד החברה או בשוליה, לעתים ללא תקווה או עם תקווה מועטה ביותר, איננה מייחדת עובדים סוציאליים רק בשירותים אחדים. עובדים סוציאליים במדינות רבות נפגשים עם בני אדם החיים במצוקה כלכלית במגוון רחב של שירותי רווחה: לשכות לשירותים חברתיים, שירותי מבחן, בתי-חולים, מרפאות, שירותים לקשישים במוסדות ובקהילה ועוד (Holman, 1987).

לתפיסות, לעמדות ולאמונות כלפי העוני יש השפעה על התערבותם המקצועית של עובדים סוציאליים בחייהן של אוכלוסיות החיות בעוני. הן משפיעות על האופנים שבהם נתפסות בעיותיהם של אנשים החיים בעוני וכיצד הן מוגדרות (Schwartz & Robinson, 1991), ועל הדרכים אשר באמצעותן העובדים הסוציאליים בוחרים להתמודד עם בעיות אלה ועל שיטות הפעולה שהם נוקטים בכואם ליישם את ההתערבות (Meyer, 1983; Parsloe, 1990). כפועל יוצא מכך, יש חשיבות רבה לבחינת עמדותיהם של העוסקים במקצוע העבודה הסוציאלית כלפי בעיית העוני. מחקר זה בא לבחון את עמדותיהם כלפי העוני של סטודנטים לעבודה סוציאלית מעשר מדינות, הנמצאים בשלבי הסיום של לימודיהם. באופן ספציפי יותר, המחקר ביקש לבחון את תפיסותיהם של הסטודנטים כלפי שני נושאים מרכזיים: הגורמים לעוני והדרכים הרצויות שבאמצעותן המדינה צריכה להתמודד עמו. המחקר בחן את עמדותיהם של סטודנטים מן המדינות האלה: ארצות-הברית, אוסטרליה, בריטניה, ברזיל, גרמניה, הונגריה, הונג קונג, זימבבווה, קנדה וישראל. ממצאי המחקר הם חלק מפרויקט מחקר רחב יותר אשר בחן את עמדותיהם המקצועיות של סטודנטים לעבודה סוציאלית במדינות שונות ואת העדפותיהם המקצועיות (Weiss, Gal & Dixon, 2003).

## בעיית העוני: אטיולוגיה ודרכי התמודדות

האטיולוגיה של העוני היא מוקד לדיון מתמשך (קטן, 2002). הוויכוח מתנהל, בעיקר, סביב שתי תפיסות עולם מתחרות (קטן, 2002; Bullock, Williams & Limbert, 2003):

א. תפיסת עולם "אינדוידואלית". תפיסה זו רואה בעוני תופעה הנעוצה במאפייניהם האישיים של בני אדם החיים בעוני וקושרת בין עוני וחסכים אישיים, התנהגויות פתולוגיות או בעיות נפשיות של הפרט. גישה זו, המבוססת על "מודל החסר" (deficit model), מתמקדת בפרטים החיים בעוני ומדגישה את תכונותיהם האישיות (העדר מוטיבציה, מוסר עבודה נמוך וכדומה) בתור גורם מרכזי לעוני. גם תפיסות

פטליסטיות לעוני הקיימות בציבור, המדגישות גורמים כמו מזל רע, חוסר מזל, מחלה (Bullock et al., 2003), שייכות לגישה האינדיווידואלית לעוני, אשר אינה מדגישה את מקומו של המבנה החברתי ביצירת עוני, אלא את תרומתם של יחידים למצבם. גישת תרבות העוני שפיתח אוסקר לואיס (1969), שייכת גם היא לגישה זו, אך באופן חלקי בלבד. גישה זו מדגישה אמנם את תרומתם של חיים בתוך תרבות העוני, הגורמת לאנשים להפנים ערכים ונורמות כגון פסיביות, תלות, פטליזם וחוסר רצון להתאמץ, הדנים אותם לחיי עוני מתמשכים, אך היא מבוססת על ההנחה, שהתנאים החברתיים הם אלה שיצרו את תרבות העוני.

ב. תפיסת עולם "חברתית-מבנית". תפיסת עולם זו מתייחסת לעוני כאל בעיה חברתית-מבנית. על-פי תפיסה זו בני אדם חיים בעוני בגלל מגוון רחב של גורמים חברתיים-מבניים, כגון מבנה החברה הקפיטליסטית, המבוססת על שוק חופשי היוצר תחרות, ניצול ופערים חברתיים (Macarov, 2003; Kilty & Segal, 2003), תנאים גיאוגרפיים, פיזיים וכלכליים באזורי מגורים, המגבילים את ההזדמנויות התעסוקה של החיים בהם, אפליה וקיפוח, המקשים על בניית הון אנושי, השתלבות בעבודה ובחברה וקבלת שכר הוגן. גם תופעות של הגירה, מלחמות ואי-יציבות פוליטית עלולים ליצור עוני ומצוקה כלכלית אצל בני אדם רבים. על-פי גישה זו עוני נקשר גם למדיניות הכלכלית והחברתית שנוקטות מדינות ולתהליכי גלובליזציה (קטן, 2002).

גם השאלה בדבר הדרכים היעילות להתמודדות עם בעיית העוני עומדת במרכזו של ויכוח נוקב ומתמשך (קטן, 2002). בדומה לשתי הגישות התיאורטיות הדומיננטיות בדבר הגורמים לעוני, גם כאן ניתן להגדיר שתי גישות מרכזיות מתחרות להתמודדות עם עוני הניתנות למיקום על רצף שבקצהו האחד נמצאת גישה אינדיווידואלית, המתרכזת בניסיון לשנות את בני האדם החיים בעוני, את עמדותיהם, אופיים או תכונותיהם, ובקצה האחר שבו נמצאת גישה חברתית, המנסה להתמודד עם הגורמים החברתיים-מבניים שבבסיס תופעת העוני.

על הרצף שבין שתי הגישות, האינדיווידואלית והחברתית, ניתן למקם את האסטרטגיות השונות למאבק בעוני. בקצה הרצף שבו ממוקמת הגישה האינדיווידואלית נמצאות אסטרטגיות הכוללות מתן טיפול אינדיווידואלי לבני אדם החיים בעוני, טיפול המתרכז, בעיקר, במה שאנשי המקצוע מאבחנים כ"חסרים אישיים של הפרט". טיפול זה מתמקד בשינוי תכונות, עמדות, ערכים, נורמות התנהגות, ובעיצוב התנהגות והוא ניתן בידי אנשי מקצוע שונים, כגון עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, רופאים ואחיות או פארה-פרופסיונליים ומתנדבים.

במסגרת גישה זו עשויות להינקט גם אסטרטגיות המושפעות מתפיסה הגורסת שהסיוע הניתן מטעם המדינה באמצעות תשלומי העברה ושירותים מטפח בקרב רבים ממקבלי הסיוע עמדות והתנהגויות שליליות. האסטרטגיות הללו יהיו בעלות גוון

מעניש ובמסגרתן יינקטו סנקציות, כגון החמרת הנגישות לתוכניות רווחה, הקטנת גובה הגמלאות ועוד, במטרה ל"חנך מחדש" או לעודד שינוי אישי. הגישה השנייה להתמודדות עם העוני, המבוססת כאמור על הבנה חברתית-מבנית של בעיית העוני, שמה דגש רב על הרחבת החלוקה מחדש. גישה זו מעודדת את הרחבת הוצאותיה של הממשלה בתחומי רווחה, הגדלת תשלומי העברה ובנייתן של רשתות מגן חברתיות (Rehner et al., 1997). אסטרטגיות נוספות, הנמצאות קרוב יותר לקצה הרצף שעליו ממוקמת הגישה החברתית-מבנית, כוללות העלאה של שכר המינימום, פיקוח הדוק על יישומו, שדרוג ההון האנושי של בני אדם (מתוך הנחה שגורמים חברתיים-מבניים לא איפשרו להם לרכוש הון זה בעצמם), נקיטת אמצעים פעילים לשילוב בעבודה (כגון יצירת מקומות עבודה, סבסוד שכר העבודה) והעצמת עניים (קטן, 2002).

בשלושת העשורים האחרונים, עם כניסתן של מדינות רווחה רבות לעידן של צנע וצמצומים (דורון, 2003), מתחזקות גישות אינדיווידואליות הן בהבנת הגורמים לעוני והן בתפיסת דרכי ההתמודדות עמו. גישות אלה מתחזקות לאור אימוצה של פרדיגמה פוליטית ניאוליברלית המתנגדת להתערבות המדינה בענייני חברה, כלכלה ורווחה והמעדיפה את נקיטתם של צעדים הכוללים החמרה בתנאי הזכאות לקבלת גמלאות, מיון קפדני יותר של קבוצות אוכלוסייה הזכאיות לגמלאות, הפחתת שיעורי הגמלאות או שחיקתן ושימוש מוגבר במבחני אמצעים (דורון, 2003). אידיאולוגיה זו מציגה, לעתים קרובות, את אלה החיים בעוני באור שלילי ומכתיים ומאמצת גישה הרואה בעוני בעיה הנובעת מחסכים אישיים של הפרט, ולא ממבנה החברה. תפיסות עולם אלה מובילות, לעתים, למדיניות חברתית עוינת כלפי עניים, לשירותים חברתיים אשר מפעילים כלפי בני אדם החיים בעוני שיטות של פיקוח חברתי ומניפולציות שיש להן השפעות מזיקות על תחושות הכבוד העצמי של בני אדם החיים בעוני, על עצמאותם ועל שייכותם לחברה הרחבה יותר (Handler & Hasenfeld, 1991; Hendrickson & Axelson, 1985; Lipsky, 1984).

## יחסה של העבודה הסוציאלית לעוני

התשובה לשאלה מהי עמדתו של מקצוע העבודה הסוציאלית כלפי בעיית העוני היא מורכבת. המגמות השונות המאפיינות את התפתחותו של מקצוע העבודה הסוציאלית בעולם, כפי שיפורטו להלן, יכולות להשפיע גם על חיווקן של תפיסות חברתיות-מבניות וגם על התבססותן של תפיסות אינדיווידואליות בקרב העוסקים במקצוע. ניתוח התפתחותו ההיסטורית של מקצוע העבודה הסוציאלית בעולם מצביע על כך

שהמקצוע, אשר צמח בסוף המאה ה-19 במקביל בארצות-הברית, בבריטניה ובמדינות נוספות באירופה, התפתח, בעיקר, מתוך שתי תנועות חברתיות מרכזיות: "תנועת מרכזי השירות השכונתיים" (The Settlement House Movement), ו"תנועת ארגוני הצדקה" (The Charity Organization Movement) (Axinn & Levin, 1997). שתי תנועות חברתיות אלה צמחו בדבבד והטביעו את חותמן על המקצוע בארצות-הברית ובבריטניה. מאוחר יותר, במהלך המאה ה-20, הן השפיעו על התפתחות המקצוע במדינות רבות נוספות ברחבי העולם, עקב תהליכים קולוניאליים, למידה בין-ארצית, פעילותו של האו"ם ופעילותם של ארגונים פרופסיונליים בינלאומיים (Elliott, 1997; Healy, 2001; Midgley, 1981; Sarri, 1997).

שתי התנועות החברתיות הללו, אשר השפיעו כאמור על התפתחות העבודה הסוציאלית בעולם, התבססו על תפיסות שונות במהותן הן לגבי המקורות לעוני ומצוקה והן לגבי הדרכים הרצויות להתמודדות עמם. תנועת ארגוני הצדקה אימצה לעצמה תפיסה אינדיבידואלית לעוני והתבססה עליה. עוני ומצוקה נתפסו בעיני ארגונים אלה כנובעים מליקוי או מחיסרון אישי של האדם העני. כפועל יוצא מכך, תנועה זו הציבה לעצמה בתור מטרה את חיזוק אופיו של האדם החי בעוני, הגברת רמת המוסר שלו ועידודו לחיות חיים עצמאיים ללא תלות בסעד וצדקה. לשם השגת מטרה זו ראתה תנועת ארגוני הצדקה את מוקד פעולתה באדם העני עצמו, ולא בסביבה שלו ובחברה הסובבת אותו. היא פיתחה גישות מדעיות וטכניקות שיטתיות של טיפול בפרט ובמשפחתו שהתבססו על ביקורי בית, ראינות אישיים ועבודה פרטנית. הטיפול באדם העני כפרט, שהתחיל במסגרת עבודתם של ארגוני הצדקה, התפתח במשך הזמן למקצוע העבודה הסוציאלית והביא לפיתוח היסודות של העבודה הפרטנית (Axinn & Levin, 1997).

תנועת "מרכזי השירות השכונתיים" התייחסה באופן שונה הן לגורמים לעוני והן לדרכים הרצויות להתמודדות עם בעיה זו. במילים אחרות, תנועה זו התבססה על ההבנה שגורמים חברתיים-מבניים הם הגורמים המרכזיים לעוני ומצוקה ושעוניים של בני אדם רבים נובע מתהליכי הגירה, ממעבר מצורת חיים חקלאית לצורת חיים עירונית וממעבר לתרבות חדשה. כאשר משפחות מהגרים לא הצליחו להתמודד עם תהליכי ההגירה וסבלו מעוני וממצוקה, התפיסה היתה שכישלון זה הוא אשמתה של החברה. תפיסה זו הובילה להעדפת אסטרטגיות של שינוי חברתי. עובדי מרכזי השירות השכונתיים טענו, שכדי להתמודד עם בעיות של עוני ומצוקה יש להתיישב בשכונות העוני. הם פיתחו מועדונים שכונתיים אשר הציעו תוכניות חינוך ופנאי, עסקו בפעולות לשיפור תנאי הדיור ובריאותם של בני אדם ובמחקר חברתי על צורכי המשפחות והקהילות. באופן מיוחד עסקו עובדים אלה, תוך חבירה לארגונים מקצועיים וקבוצות פוליטיות רדיקליות, באקטיביזם חברתי (social action) אשר כוון

לשינויי חקיקה ומדיניות (Axinn & Levin, 1997; Reisch, 1998; Woodroffe, 1962). מרכזי השירות השכונתיים היו מקור להיווצרותן של העבודה הקבוצתית והעבודה הקהילתית במקצוע העבודה סוציאלית ולהיווצרותו של הזרם החברתי הרפורמיסטי בתוך המקצוע (Reisch, 1998; Zastrow, 1992).

האידיאולוגיות השונות שעיצבו את התפתחותו של מקצוע העבודה הסוציאלית בעולם עוררו למעשה את אחד הוויכוחים המתמשכים בתוך מקצוע העבודה הסוציאלית. הכוונה לוויכוח שבין הבנה אינדיווידואלית של בעיות ומצוקות ובין הבנה חברתית-מבנית, וכפועל יוצא מכך, בין טיפול בפרטים ובין שינוי חברתי (Haynes, 1994; Thompson, 1998). ויכוח זה התעצם בארצות-הברית ובמדינות נוספות, כאשר העבודה הסוציאלית, בגלל מגוון סיבות, כגון התבססות בארגונים פרטיים אשר התרחקו מעניים, חתירה להכרה פרופסיונלית וסטטוס מקצועי, אימצה תיאוריות פסיכודינמיות לתוך בסיס הידע שלה. אימוצן של תיאוריות פסיכולוגיות הוביל לחיזוק ההבנה האינטר-פסיכית של בעיות ומצוקות ולביסוסן של גישות טיפוליות קליניות במקצוע (Cloward & Epstein, 1965; Specht & Courtney, 1994).

יחד עם זאת, לפחות ברמה המוצהרת, המקצוע מעוגן באופן חזק בתפיסת "האדם בתוך סביבתו". תפיסה זו, המדגישה את חשיבות השילוב שבין הפרט לסביבתו הן בהבנת בעיות ומצוקות והן בדרכי ההתמודדות עמן, מודגשת בספרי הלימוד הבסיסיים ובכתבי-העת של המקצוע במדינות שונות, כגון ארצות-הברית (Abramovitz, 1993; Compton & Galaway, 1999; Franklin, 1990; Haynes, 1998; Johnson & Yanca, 1999; Schneider & Netting, 2001), בריטניה (Lynn, 1999), ישראל (דורון, 1989; פרנק, 1983). היא באה לידי ביטוי גם בהגדרות השונות של המקצוע (Gibelman, 1999), כמו גם בהגדרה הבינלאומית שלו, אשר אימץ לאחרונה הארגון הבינלאומי של העובדים הסוציאליים (IFSW, 2000).

בשני העשורים האחרונים, על רקע השינויים שעוברות מדינות הרווחה בעולם, מודגשת יותר ויותר בספרות המחקר של העבודה הסוציאלית חשיבותה של ההבנה החברתית-מבנית של בעיית העוני. חוקרים ומחנכים רבים לעבודה סוציאלית במדינות שונות מביעים את דעתם, בהרחבה, על חשיבות הגישה החברתית-מבנית להבנת מצוקות של בני אדם החיים בעוני (Rehner, et al., 1997; Specht & Courtney, 1994), ורואים בהקניית תפיסות חברתיות-מבניות תוצר רצוי של ההכשרה לעבודה סוציאלית (Parsloe, 1990; Schwartz & Robinson, 1991). סאן (Sun, 2001) טוען, שעצם הדרישה של המועצה להכשרה לעבודה סוציאלית בארצות-הברית (CSWE) לכלול בתוכניות הלימודים תכנים העוסקים בקידום צדק חברתי וכלכלי, מעידה על מחויבות הפרופסיה לרעיון, שעוני הוא תוצאה של גורמים חברתיים-מבניים. בד-בבד נשמעים בספרות המחקר לא מעט דברי ביקורת על כך שמקצוע העבודה

הסוציאלית שם דגש רב מדי על ההיבט האינדיווידואלי בהגדרת בעיות ובדרכי פתרון (דורון, 1989; Specht & Courtney, 1994). מחקרים שונים שנעשו בארצות-הברית (Reisch, 1998), בבריטניה (Payne, 1997), בגרמניה (Otte, 1997), בישראל (לאופר וכוהן, 1999; פלוריאן, וייס ואונגר, 1988; שרלין, 1988; שרר, 1987; Weiss, 2001), ובמדינות נוספות מצביעים על כך, שהעבודה הסוציאלית, בפועל, שמה דגש רב יותר על עבודה פרטנית ישירה בהשוואה לעבודה לא ישירה ברמת המאקרו. מציאות זו עשויה לחזק גישות אינדיווידואליות להבנת בעיות ומצוקות, ובכלל זה גם להבנת הגורמים לבעיית העוני ודרכי ההתמודדות עמה. במילים אחרות, ייתכן שהדומיננטיות של עבודה פרטנית ישירה עם בני אדם, שהיא אסטרטגיה מרכזית שהמקצוע נוקט במדינות שונות, תגבר על הערכים המוצהרים של הפרופסיה ותביא להתחזקות גישות אינדיווידואליות לעוני. גם ההשפעה הרבה של העבודה הסוציאלית האמריקנית על התגבשותו של המקצוע במדינות רבות עשויה להוביל להדגשת המודל הרפואי-תרפויטי, שנשען על הבנה אינדיווידואלית של בעיות ומצוקות (Elliott, 1997). זאת ועוד, ייתכן שהתחזקותן של גישות ימניות-שמרניות במדינות רבות (דורון, 2003) תשפיע על התחזקותן של גישות אינדיווידואליות כלפי העוני בקרב עובדים סוציאליים במדינות אלה.

לסיכום, השאלה באיזה אופן תבואנה לידי ביטוי מגמות ההתפתחות של מקצוע העבודה הסוציאלית, ועמן גם השינויים בסביבה החברתית שהוא פועל בה, בתפיסותיהם של העוסקים במקצוע את בעיית העוני נשארת ללא תשובה חד-משמעית. האם העוסקים במקצוע העבודה סוציאלית יאמצו גישות אינדיווידואליות לעוני, הרואות את הגורמים לעוני כנעוצים באדם עצמו, או שהם יאמצו גישות חברתיות-מבניות, הרואות בעוני מציאות הנובעת ממבנה חברתי ומיחסי כוחות חברתיים? האם הם יתמכו באסטרטגיות שתכליתן הניסיון לשנות את אופיו והתנהגותו של הפרט העני, או יתמכו באסטרטגיות המרחיבות את ההספקה החברתית (social provision) מטעם המדינה, והמנסות לשנות את סביבתם של בני אדם החיים בעוני? שאלות אלה אכן זכו להתעניינות מחקרית, אם כי מוגבלת וחלקית, כפי שיובהר בפרק הבא.

---

## ממצאי מחקרים על עמדות עובדים סוציאליים וסטודנטים לעבודה סוציאלית כלפי העוני

---

ההכרה, שעמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי העוני מהוות גורם חשוב בהשפעה על אופני ההתערבות המקצועית שלהם עם משתמשי שירותים החיים בעוני, הניעה חוקרים שונים בארצות-הברית להתעניין בעמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי העוני

(Hendrickson & Axelson, 1985; Reeser & Epstein, 1987; Rehner, et al., 1997). חוקרים אלה יצאו מן ההנחה, שהאידיאולוגיה הדומיננטית של החברה האמריקנית היא שמרנית, מבוססת על "האתיקה הפרוטסטנטית" ועל "אינדוידואליזם", על "אתיקת העבודה" ועל "מכוונות להישג", ומתייחסת לעוני כאילו היה אשמתו האישית של היחיד, כישלון פרטי, הקשור להעדר מאמץ ולבעיות באישיותו (Hendrickson & Axelson, 1985). על רקע אידיאולוגיה זו התעניינו החוקרים באיזו מידה עובדים סוציאליים מאמצים גישות אלה.

הנדריקסון ואקסלסון (Hendrickson & Axelson, 1985) מצאו, ששלוש הקבוצות שנבדקו, עובדים סוציאליים, מדעני מחשב וסניגורים מן הסנגוריה הציבורית, תמכו יותר בהסברים חברתיים לעוני. קבוצות פרופסיונליות אלה גם האמינו, שהמערכת הכלכלית, בניגוד למאמצי היחיד, היא זו הקובעת את הצלחתו הכלכלית האישית של הפרט. יחד עם זאת, הם תמכו גם בתוכניות רווחה בעלות גישה אינדוידואלית וגם בתוכניות בעלות גישה מבנית. לדוגמה, 77.8 אחוזים מן הנבדקים חשבו, שהעניים צריכים לעבוד כדי לקבל גמלאות, אך כמעט 90 אחוזים מהם חשבו גם שיש לספק מסגרות ציבוריות לטיפול בילדים בשביל כל אם לילדים קטנים המקבלת הבטחת הכנסה והמעוניינת לעבוד. זאת ועוד, מרבית הנבדקים תמכו בכך, שהממשלה צריכה להבטיח ביטוח רפואי לכל אדם הזקוק לכך ועבודה לכל אדם החי בעוני. מסקנתם של חוקרים אלה היתה, שהעובדים הסוציאליים, כמו גם שתי הקבוצות האחרות שנבדקו, נבדלים מן הציבור הרחב בעמדותיהם החברתיות-מבניות כלפי העוני.

ריסר ואפשטיין (Reeser & Epstein, 1987) ערכו השוואה בין עמדותיהם כלפי העוני של אלף עובדים סוציאליים בערך ממדינת ניו-יורק בשנת 1968 ובין 682 עובדים סוציאליים שנדגמו מכלל חברי איגוד העובדים הסוציאליים האמריקני בשנת 1984. העובדים הסוציאליים האלה התבקשו לבחור את שתי הסיבות החשובות ביותר לקיומו של עוני בארצות-הברית. ההסברים השונים שהוצגו היו קשורים לארבע קטגוריות: הסברים אינדוידואליים הממקמים את הגורם לעוני בעניים עצמם (לדוגמה, "לבני אדם עניים חסרה מוטיבציה מספקת על-מנת לנצל הזדמנויות קיימות"), הסברים חברתיים, הממקמים את הגורם לעוני בתנאים החברתיים-כלכליים (לדוגמה: "אינטרסנטים בעלי עוצמה אינם מעוניינים בפתרון בעיית העוני"), הסברים טכנולוגיים לעוני ("חסרים לנו הידע והשיטות כדי למגר עוני") והסברים הקושרים עוני למאבק בין קבוצות אינטרס. ההסברים האלה קושרים עוני למציאות שבה קבוצות שונות בחברה צריכות להתחרות ביניהן, ולקיים משא-ומתן זו עם זו על משאבים וכוח (לדוגמה: "בני אדם החיים בעוני אינם מאורגנים מספיק כדי לתבוע מענה טוב יותר מן החברה"). ממצאי המחקר הצביעו על כך, ששיעור גדול יותר של עובדים סוציאליים, הן בשנת 1968



והן בשנת 1984, העדיפו הסברים מבניים לעוני על-פני הסברים אינדיווידואליים, ובשנת 1984 התחזקה עוד יותר התמיכה בהסברים המבניים.

כעשר שנים מאוחר יותר בדקו רהנר ועמיתיו (Rehner et al., 1997) את עמדותיהם כלפי העוני של 186 עובדים סוציאליים במדינת מיסיסיפי בהתבססם על הכלי של "עמדות כלפי עוני" (ATP = Attitudes towards poverty). ממצאי המחקר הצביעו, לדברי החוקרים, על גישות "חיוביות" למדי כלפי עניים: ציון ממוצע של 130.4 בסולם שבין 37 ל-185, כאשר ציונים גבוהים יותר מצביעים על גישות חיוביות יותר כלפי עניים. במילים אחרות, העובדים הסוציאליים הביעו פחות תפיסות הרואות בבני אדם החיים בעוני אנשים חסרי אחריות או בעלי יכולת מצומצמת לקבל החלטות ולהשתנות, ותמכו יותר בתפיסות הקושרות בין עוני למבנה חברתי והמייחסות אחריות לחברה לסייע לאנשים החיים בעוני. במחקר זה נמצא גם, שעובדים סוציאליים מבוגרים יותר ובעלי ניסיון מקצועי רב יותר נטו לבטא עמדות חיוביות יותר כלפי עניים.

עמדותיהם של סטודנטים לעבודה סוציאלית כלפי העוני זכו בארצות-הברית להתעניינות מחקרית רבה יותר מאשר עמדותיהם של העובדים הסוציאליים (Cryns, 1977; Grimm & Orten, 1973; Robinson, 1991; Roff, Adams, & Klemmack, 1993; Sun, 2001; Schwartz & Rosenthal, 1984). מחקרים אלה יצאו מן ההנחה שתפיסות חברתיות-מבניות כלפי העוני הן הרצויות והן המבטאות באופן ההולם ביותר את ערכי מקצוע העבודה הסוציאלית ומהותו.

גרים ואורטן (Grimm & Orten, 1973) בחנו את עמדותיהם של 117 סטודנטים אשר טרם התחילו את לימודיהם לקראת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית (MSW) באוניברסיטת טַנְסִי, באמצעות השאלון Peterson's disguised-structured attitude scale, אשר מודד עמדות חיוביות מול שליליות כלפי עניים. הממצאים הצביעו על כך, שלקבוצה זו היו עמדות שונות כלפי העוני, בהתאם למאפייניהם הסוציו-דמוגרפיים של הסטודנטים, תחום הלימודים שלמדו לתואר ראשון, ניסיונם המקצועי, גילם ומצבם המשפחתי. לדוגמה, סטודנטים רווקים גילו יחס חיובי יותר כלפי בני אדם החיים בעוני בהשוואה לנשואים, לאלמנים או לגרושים. זאת ועוד, סטודנטים שהגיעו מרקע סוציו-אקונומי נמוך יותר גילו פחות אהדה כלפי בני אדם החיים בעוני בהשוואה לסטודנטים ממעמד גבוה יותר.

מספר שנים לאחר מכן, בחן קרינס (Cryns, 1977) 136 סטודנטים לתואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית ממזרח ארצות-הברית. בהסתמכו על השאלון של פיגין (Feagin Poverty Scale. Feagin, 1972) מצא החוקר, שהן הסטודנטים בתוכנית הבוגר והן הסטודנטים בתוכנית המוסמך העדיפו הסברים חברתיים-מבניים לעוני על-פני הסברים אינדיווידואליים או פטליסטיים (הקושרים בין עוני למזל רע או

לבריאות לקויה). בנוסף לכך נמצא, שסטודנטים גברים הלומדים לקראת תואר שני תמכו פחות מעמיתיהם הלומדים לתואר הראשון בהסברים החברתיים ויותר בהסברים האינדיווידואליים. כמו־כן, מחקר זה חשף הבדלים בין גברים לנשים בהתייחסותם להסברים לעוני: הסטודנטים הגברים נטו להדגיש יותר הסברים אינדיווידואליים לעוני בהשוואה לסטודנטיות.

לאחר יותר מעשר שנים קיבלו ממצאיו של קרינס (Cryns, 1977) חיזוק נוסף, במחקרם של שווארץ ורובינסון (Schwartz & Robinson, 1991). מחקר זה בחן את עמדותיהם של 119 סטודנטים הנמצאים בשלבים שונים של לימודיהם לקראת התואר הראשון באמצעות אותו כלי מחקר, Feagin Poverty Scale. ממצאי המחקר הצביעו על כך, שהסטודנטים ייחסו להסברים החברתיים-מבניים לעוני את החשיבות הרבה ביותר, אחריהם להסברים הפטליסטיים ורק לבסוף להסברים האינדיווידואליים. ממצאים אלה, שבלטה בהם הדומיננטיות של ההיבט החברתי-מבני בהסברת העוני, הובילו את החוקרים למסקנה, ש"סטודנטים מפתחים אמונות על עוני אשר עולות בקנה אחד עם ערכיה הרצויים של הפרופסיה." (שם, עמ' 294). יחד עם זאת, ציינו החוקרים שהנבדקים במחקרם ייחסו חשיבות פחותה להסברים החברתיים וחשיבות רבה יותר להסברים הפטליסטיים, בהשוואה לנבדקים במחקרו של קרינס.

עשר שנים לאחר מכן בחן סאן (Sun, 2001) את עמדותיהם של 65 סטודנטים מדרום-מערב ארצות-הברית לתואר ראשון בעבודה סוציאלית והשווה ביניהם ובין עמדותיהם של 65 סטודנטים למינהל עסקים, לביולוגיה ולהנדסה מאותו אזור. חוקר זה, שהשתמש גם הוא בשאלון של פיגין, מצא, בדומה לחוקרים שקדמו לו, שסטודנטים לעבודה סוציאלית ייחסו חשיבות רבה יותר לגורם החברתי לעוני בהשוואה לחשיבות שיוחסה לגורם האינדיווידואלי והפטליסטי. לעומת זאת, סטודנטים למקצועות אחרים ייחסו חשיבות דומה לגורם החברתי ולגורם האינדיווידואלי. יחד עם זאת, כשחולקו הסטודנטים לקבוצות על-פי מין ומוצא נמצא, שרק הסטודנטיות לעבודה סוציאלית הדגישו יותר את הגורם החברתי, בעוד שסטודנטים גברים לעבודה סוציאלית וסטודנטים משני המינים במקצועות אחרים ייחסו חשיבות דומה לשני הגורמים. כשחולקו הקבוצות על-פי מוצאם של הסטודנטים נמצא, שרק סטודנטים לעבודה סוציאלית לבנים וסטודנטים לא-לבנים במקצועות האחרים ייחסו חשיבות גבוהה יותר להסברים החברתיים. לעומת זאת נמצא ייחוס דומה של חשיבות לשני הגורמים בקרב הסטודנטים לעבודה סוציאלית הלא-לבנים כמו גם אצל סטודנטים לבנים שלמדו מקצועות אחרים.

מעט מאוד מחקרים ניסו לבחון את סוגיית העמדות כלפי העוני בקרב עובדים סוציאלים או סטודנטים לעבודה סוציאלית במדינות אחרות או מהיבט בינלאומי משווה. מחקרו החלוצי של מקרוב (Macarov, 1981) השווה בין סטודנטים לעבודה

סוציאלית בשלוש מדינות: ארצות-הברית (98 סטודנטים הלומדים בשנה האחרונה ללימודי הבוגר ובשנה הראשונה ללימודי המוסמך), אוסטרליה (70 סטודנטים בשנה האחרונה ללימודים לתואר הראשון בעבודה סוציאלית, ו-10 סטודנטים הלומדים בשנה הראשונה לתואר השני) וישראל (74 סטודנטים לתואר ראשון מכל השנים). ממצאי המחקר הצביעו על הבדלים בין קבוצות הלאום. הסטודנטים האמריקנים והאוסטרלים ראו במערכת הכלכלית, החברתית והפוליטית את הגורם המרכזי לעוני; הסטודנטים מישראל מיקמו את האשם בעיקר בפרט, וייחסו תפקיד מרכזי יותר למזל בהשוואה לעמיתיהם מן המדינות האחרות. גם בדרכי ההתמודדות עם העוני נמצאו הבדלים בין קבוצות הלאום. לדוגמה, מחצית מן הסטודנטים האוסטרליים תמכו בשינויים מבניים במערכת הכלכלית-חברתית-פוליטית, כדי לצמצם עוני, לעומת פחות מרבע מן הסטודנטים האמריקנים והישראלים. במילים אחרות, הסטודנטים מאוסטרליה חשבו שכדי להתמודד עם העוני יש לעשות שינויים מבניים במערכות הכלכליות והפוליטיות. הסטודנטים מארצות-הברית תמכו יותר בשינויים בשוק העבודה (שוויון הזדמנויות), והסטודנטים הישראלים תמכו בשינויים בתחום החינוך, שאינם בעלי אופי של שינוי מבני ממשי.

ממצאים שונים במקצת נמצאו במחקר בינלאומי נוסף (Weiss et al., 2002), אשר בחן את עמדותיהם של סטודנטים שהתחילו ללמוד בבתי-ספר לעבודה סוציאלית בארצות-הברית, בבריטניה ובישראל כלפי העוני. במחקר זה נמצא, שהסטודנטים משלוש המדינות ייחסו חשיבות רבה יותר להסברים חברתיים לעוני בהשוואה להסברים הקושרים עוני לחוסר מוטיבציה של האדם. יחד עם זאת, נמצאו הבדלים בין תפיסותיהם של הסטודנטים מקבוצות הלאום השונות; הסטודנטים הבריטיים תמכו פחות מעמיתיהם בהסברים הקושרים עוני לחוסר מוטיבציה והסטודנטים מארצות-הברית תמכו פחות מעמיתיהם בהסברים חברתיים-מבניים לעוני.

רוב המחקרים שנסקרו לעיל, הן אלה שנעשו על סטודנטים לעבודה סוציאלית והן אלה שנעשו על עובדים סוציאליים, נערכו בארצות-הברית. מחקרים אלה העלו, שעובדים סוציאליים כמו גם סטודנטים לעבודה סוציאלית העדיפו הסברים חברתיים-מבניים לעוני על-פני הסברים אינדיווידואליים. במילים אחרות, למרות הפלורליזם האידיאולוגי העומד בבסיסה של העבודה הסוציאלית בארצות-הברית, ההדגשה הגוברת של מודלים אינדיווידואליים בפרקטיקה, התחזקותן של גישות ניאוליברליות והדומיננטיות של ערכים חברתיים אינדיווידואליים בחברה האמריקנית (Elliott, 1997), בולטת בקרב העובדים הסוציאליים והסטודנטים ההכרעה לכיוון התפיסה החברתית-מבנית לעוני. הכרעה זו מבחינה בינם ובין הציבור הרחב בארצות-הברית התומך יותר בהסברים אינדיווידואליים לעוני (Feagin, 1975; Kluegel & Smith, 1986). לעומת המידע הקיים על תפיסותיהם של העוסקים במקצוע בארצות-הברית, המידע

הקיים על תפיסות כלפי העוני של עובדים סוציאליים במקומות אחרים בעולם מועט. האם גם עובדים סוציאליים וסטודנטים ממדינות אחרות מאמצים גישות חברתיות-מבניות לעוני? במילים אחרות, האם התפיסות החברתיות-מבניות שנחשפו במחקרים הקודמים בארצות-הברית ובמדינות מעטות נוספות מאפיינות את המקצוע גם במקומות נוספים שבהם הוא פועל? מטרתו של המחקר הנוכחי להרחיב את הידע בשאלות אלה. באופן ספציפי יותר, מתכנניו ביקשו לבחון את עמדותיהם כלפי העוני של סטודנטים לעבודה סוציאלית ממדינות הנבדלות זו מזו מבחינה פוליטית, כלכלית, חברתית ותרבותית במאפיינים שונים של הספקה חברתית, בערכים ובאידיאולוגיות חברתיות. לסיכום, במסגרת המחקר הנוכחי נבחנו שתי שאלות מרכזיות: (1) מה הן עמדותיהם של סטודנטים לעבודה סוציאלית הנמצאים על סף כניסתם למקצוע כלפי הגורמים לעוני וכלפי דרכי התמודדות רצויות עם הבעיה?; (2) האם יש הבדלים בין קבוצות סטודנטים ממדינות שונות בהתייחסותם לגורמים לעוני ולדרכי ההתמודדות הרצויות עם בעיה זו?

---

## שיטת המחקר

---

### א. מקומות המחקר ואוכלוסייתו

במחקר זה השתתפו כזכור סטודנטים לעבודה סוציאלית מעשר מדינות: ארצות-הברית, אוסטרליה, בריטניה, ברזיל, גרמניה, הונגריה, הונג קונג, זימבבווה, קנדה וישראל. כאמור, הבחירה במדינות אלה נבעה מתוך רצון לכלול מדינות שהן שונות זו מזו במאפייניהן הפוליטיים, התרבותיים, הכלכליים והחברתיים. הבחירה הושפעה מן הרצון לכלול מדינות מכל היבשות, הן בעולם המפותח והן בעולם המתפתח ולכלול מדינות שונות זו מזו בהיקף העוני ומהותו ובמאפייני המדיניות החברתית המונהגת במסגרתן. בכל מדינה נעשתה פנייה לחוקרים המלמדים בבתי-ספר לעבודה סוציאלית, על-פי רוב בעקבות היכרות קודמת של צוות הפרויקט עמם במסגרת מחקרים בינלאומיים קודמים, ידיעה שהם עשויים להתעניין במחקר בינלאומי ולשתף פעולה במחקר מסוג זה ושליטה סבירה בשפה האנגלית. החוקרים מכל מדינה היו אחראים להפצת שאלוני המחקר בקרב הסטודנטים באוניברסיטה שהם מלמדים בה. להוציא את הונגריה וברזיל, שם הופצו השאלונים בשלושה בתי-ספר, ביתר המדינות הופצו השאלונים בבית-ספר לעבודה סוציאלית אחד שבו מלמדים החוקרים.

אוכלוסיית המחקר כללה 781 סטודנטים הלומדים לקראת תואר ראשון בעבודה סוציאלית, הנמצאים לקראת סיום לימודיהם. התפלגות הסטודנטים מן המדינות

השוונות היתה כדלקמן: 62 מאוסטרליה (42 אחוזים מכלל הסטודנטים המסיימים בבית-הספר הנחקר), 78 מארצות-הברית (77 אחוזים מכלל הסטודנטים המסיימים בבית-הספר הנחקר), 95 מברזיל (88 אחוזים מכלל המסיימים בשלושה בתי-ספר לעבודה סוציאלית), 64 מבריטניה (94 אחוזים מן המסיימים), 141 מגרמניה (41 אחוזים), 42 מהונג-קונג (60 אחוזים), 101 מהונגריה (80 אחוזים מכלל המסיימים בשלושה בתי-ספר לעבודה סוציאלית), 26 מזימבבווה (73 אחוזים), 138 מישראל (83 אחוזים), ו-34 מקנדה (52 אחוזים). שיעורי ההיענות באוסטרליה ובגרמניה היו נמוכים יותר בהשוואה למקומות האחרים. בגרמניה נבע הדבר בגלל היעדרות סטודנטים מן השיעורים שבהם הופצו השאלונים, ובאוסטרליה בגלל שהשאלונים הופצו בכיתה, אך לא מולאו במסגרת השיעור והסטודנטים התבקשו להחזיר אותם לחוקרים באמצעות הדואר. בדומה להרכב המגדרי של סטודנטים לעבודה סוציאלית במדינות רבות בעולם (Brauns & Kramer, 1991), מרבית הסטודנטים שהשתתפו במחקר זה היו נשים (83.5 אחוזים). מרביתם היו מתחת לגיל 25 (57.8 אחוזים), ורווקים (65.9 אחוזים).

## ב. כלי המחקר

במחקר זה נבחנו שני משתנים: תפיסת הסיבות לעוני ותפיסת הדרכים הרצויות אשר באמצעותן המדינה צריכה להתמודד עם בעיית העוני. עלימנת למדוד משתנים אלה פיתחו חברי הצוות הישראליים של פרויקט המחקר שני שאלונים – שאלון שעניינו הסיבות לעוני ושאלון על דרכי ההתמודדות עמו. בפיתוח השאלונים ננקטו שלושה שלבים עיקריים: ראשית, נוסחו פריטים על בסיס ספרות תיאורטית העוסקת בסיבות לעוני ובדרכי ההתמודדות עמו ועל בסיס שאלונים קיימים לבחינת עמדות כלפי הגורמים לעוני (Feagin, 1972). בשלב השני, הופצו שאלונים אלה בקרב שישה חברי סגל בבתי-ספר לעבודה סוציאלית בארצות-הברית, בבריטניה ובישראל, ואלה התבקשו לבחון באיזו מידה הפריטים השונים אכן מייצגים את המשתנים הנמדדים. על סמך הערותיהם הוכנסו בשאלונים שינויים. בשלב השלישי הופצו השאלונים בקרב 75 סטודנטים הלומדים לתואר ראשון ושני בבית-ספר לעבודה סוציאלית באחת האוניברסיטאות בישראל. על סמך ניתוח גורמים שנעשה לכל שאלון נוסחו מחדש מספר פריטים. ניתוח הגורמים בשלב זה הצביע על התאמה בין הבסיס התיאורטי של השאלונים ובין הגורמים שהתקבלו. בנוסף לכך הוכנסו מספר שינויים בניסוח הפריטים בהתאם להערות הסטודנטים.

בשלב זה תורגמו השאלונים לאנגלית והופצו בקרב החוקרים מן המדינות השונות. החוקרים בגרמניה, בברזיל ובהונגריה התבקשו לתרגם את השאלון לשפתם ולהתאימו להפצה בין הסטודנטים במדינתם. יתר החוקרים שהפיצו את השאלון באנגלית, התבקשו להתאים אותו לתרבות שלהם. כל החוקרים התבקשו לשתף את

צוות המחקר בשינויים שנעשו ולהקפיד לא לשנות את משמעות ההיגדים ותוכנם. כל החוקרים אכן הכניסו שינויים בניסוח ההיגדים, תוך התייעצות עם הצוות המארגן של המחקר.

לאחר הפצת השאלונים נעשה ניתוח גורמים נפרד לארבעת המדגמים שהיו בהם יותר מ-85 סטודנטים (ברזיל, גרמניה, הונגריה וישראל). באופן כללי, ניתוח זה הצביע על אותם גורמים שנמצאו בשלב המבחן המקדים ורק מעט מן הפריטים לא נכללו באותם גורמים. בשלב זה הוחלט להוריד מן הניתוח שני פריטים של אחד השאלונים, אשר רמת הטעינות שלהם בגורם המיועד היתה קטנה מ-5, בשתיים או יותר מקבוצות האדם. בשלב זה נעשה ניתוח גורמים נוסף על כל מדגם הסטודנטים מן המדינות השונות יחד. רמת המהימנות הפנימית (אלפא של קרונברך) שנבחנה לגבי כל גורם בכל קבוצת לאום באופן ספציפי נמצאה סבירה; במרבית המקרים היא היתה מעל 70. אי לכך, חושבו רמות המהימנות הפנימית לכל גורם בהתייחס לכל המדגם כולו. להלן תיאור כלי המחקר:

תפיסת הסיבות לעוני נמדדה באמצעות שאלון שכלל 17 פריטים, אשר הציגו סיבות שונות לעוני. הנבדקים התבקשו לציין על-פני סולם ליקרט בן 5 דרגות את מידת הסכמתם עם כל היגד (1 = "לא מסכים", 5 = "מסכים במידה גבוהה מאוד"). על-מנת לבחון את תוקף המבנה של השאלון נעשה ניתוח גורמים מסוג Principal Components Analysis. רמת הטעינות המינימלית שהפריטים השונים היו צריכים לקבל כדי להיכלל בניתוח נקבעה כמקובל ל-5. בניתוח זה נמצאו שלושה גורמים שה-Eigenvalue שלהם גדול מ-1. שלושת הגורמים הסבירו יחד 52 אחוזים מן השונות. שלושת הגורמים היו: (1) "הסברים חברתיים-מבניים לעוני", גורם שכלל שישה פריטים, כגון "עוני הוא בעיקר תוצאה של גורמים חברתיים/סביבתיים", "אנשים נעשים עניים בגלל שהם משתייכים לאוכלוסיות אשר קופחו במהלך השנים", "עוני נובע מחוסר נכונות של החברה להקצות מספיק משאבים לסייע לאנשים הנמצאים במצוקה כלכלית". (2) "הסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות של הפרט". גם גורם זה כלל שישה פריטים, כגון, "עוני מאפיין אנשים מסוימים בחברה בגלל שאנשים אלה סובלים מקשיים נפשיים", או "עוני הוא לרוב סימפטום חיצוני של קשיים רגשיים או נפשיים". (3) "הסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ואחריות אישית", גורם זה כלל חמישה פריטים, כגון "אנשים עניים בגלל חוסר הרצון שלהם להתאמץ", "אנשים עניים בגלל שהם לא באמת רוצים לעבוד", "אנשים עניים בגלל שהם מעדיפים לחיות על חשבון הכלל". רמת המהימנות הפנימית, כפי שנבדקה בעזרת אלפא של קרונברך, נמצאה סבירה בכל שלושת הגורמים והיא נעה בין 76. בגורם הראשון, 81. בגורם השני ו-82. בגורם השלישי. ציון הנבדק בכל גורם חושב על-פי ממוצע תשובותיו לכל הפריטים בכל גורם.

תפיסת הדרכים הרצויות שהמדינה צריכה לנקוט כדי להתמודד עם העוני נמדדה באמצעות שאלון שכלל 15 פריטים אשר הנבדק התבקש לסמן לגביהם את מידת הסכמתו להם על-פני סולם ליקרט בן 5 דרגות (1 = "לא מסכים", 5 = "מסכים במידה גבוהה מאוד"). הפריטים השונים התייחסו לדרכים שונות שבאמצעותן ממשלה יכולה להתמודד עם בעיית העוני. על-מנת לבחון את תוקף המבנה של השאלון נעשה ניתוח גורמים מסוג Principal Components Analysis. רמת הטעינות המינימלית שהפריטים השונים היו צריכים לקבל כדי להיכלל בניתוח נקבעה כמקובל ל-5.5. בניתוח זה נמצאו שלושה גורמים שה-Eigenvalue שלהם גדול מ-1. שלושת הגורמים הסבירו יחד 58.1 אחוזים מן השונות. שלושת הגורמים היו: (1) "הרחבת תוכניות רווחה וגמלאות מטעם המדינה". גורם זה כלל חמישה פריטים, כגון: "בעיית העוני תפחת בצורה משמעותית אם הממשלה תקדיש יותר משאבים לתחומי הרווחה", "אם המדינה היתה מוכנה להשקיע יותר כסף בתוכניות להבטחת הכנסה, העוני היה פוחת באופן ניכר". (2) "טיפול פסיכולוגי אישי לאדם החי בעוני". גם גורם זה כלל חמישה פריטים, כגון: "טיפול קליני אישי היה עוזר להרבה עניים לצאת ממצב של עוני", "אם לעניים היתה מוצעת עזרה פסיכולוגית היו פחות עניים", או "בעיית העוני תפחת באופן משמעותי אם יעבדו עם עניים על בעיותיהם הפסיכולוגיות". (3) "צמצום תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה". גורם זה, המבטא אסטרטגיה של צמצום ההספקה החברתית, כלל גם הוא חמישה פריטים, כגון: "אחת הדרכים הרצויות להתמודדות עם בעיית העוני היא להפחית את גובה הגמלאות ובכך לאלץ אנשים לעבוד", "בעיית העוני תפחת אם המדינה תחמיר את תנאי הזכאות לתמיכות, וכך אנשים ייחלצו ממעגל התלות במדינה", "אם המדינה היתה פחות תומכת בעניים היו הרבה פחות עניים". רמת המהימנות הפנימית, כפי שנבדקה בעזרת אלפא של קרונברך, נמצאה סבירה בכל שלושת הגורמים: 76. בגורם הרחבת תוכניות רווחה וגמלאות מטעם המדינה; 82. בגורם צמצום ההספקה החברתית; 83. בגורם טיפול פסיכולוגי אישי לפרט העני. ציון הנבדק חושב בנפרד לכל גורם על-פי ממוצע תשובותיו לכל הפריטים השייכים לו.

### ג. הליך המחקר

השאלונים הופצו בשנת 2000 בקרב הסטודנטים בישראל ובשנת 2001 ביתר המדינות. השאלונים הופצו ומולאו בכל המדינות, פרט לאוסטרליה, במהלך שיעורים בבית-הספר לעבודה סוציאלית. באוסטרליה הופצו השאלונים במסגרת השיעור, אך כאמור מולאו בידי הסטודנטים מחוץ לכיתה והוחזרו לחוקרים בדואר. לפני מילוי השאלונים ניתן לסטודנטים מידע על מהותו של המחקר והודגש בפניהם שהשאלונים ממולאים באופן אנונימי וההשתתפות במחקר היא וולונטרית.

## ד. ניתוח סטטיסטי

בשלב הראשון חושבו הממוצעים וסטיות התקן של כל המדדים לגבי כל קבוצת לאום. בשלב השני נעשו ניתוחי ANOVA עם מדידות חוזרות, על־מנת לבחון האם קיימים הבדלים בין המדדים השונים בכל משתנה בכל קבוצת לאום (לדוגמה, האם קיימים הבדלים בין תפיסות הסטודנטים את ההסברים השונים לעוני בכל קבוצת סטודנטים). על־מנת לאתר את מקור ההבדל שבין המדדים (לדוגמה, בין אילו סיבות לעוני נמצאו הבדלים מובהקים בכל קבוצת לאום), נעשו ניתוחי השוואה בזוגות על־פי מבחן Newman Kuels. בשלב השלישי, על־מנת לבחון האם יש הבדלים בין קבוצות הלאום בנוגע למדדים השונים (קרי, האם יש הבדל בחשיבות המיוחסת לסיבות השונות לעוני ובחשיבות המיוחסת לדרכי ההתמודדות השונות עמו בין קבוצות סטודנטים ממדינות שונות), נעשה ניתוח MANOVA חד־כיווני. כאשר ניתוח זה הצביע על הבדלים מובהקים נעשה ניתוח שונות (Univariate ANOVA) לכל מדד בנפרד, על־מנת לבחון את השאלה, מה הם ההבדלים בין קבוצות הלאום בכל אחת משלוש הסיבות לעוני ובכל אחת משלוש דרכי ההתמודדות הרצויות עמו. בשלב זה נעשו ניתוחי השוואה בזוגות על־פי מבחן Sheffe על־מנת לבחון בין אילו קבוצות לאום נמצא הבדל מובהק על־פי כל מדד. על־מנת לבחון את גודל ההבדלים חושבו מקדמי  $Eta^2$ .

## ממצאים

## א. תפיסת הסיבות לעוני

בניתוחי שונות עם מדידות חוזרות, אשר נעשו כדי לבחון את ההבדלים ברמת החשיבות המיוחסת לשלוש הסיבות לעוני בכל קבוצת לאום, נמצאו הבדלים מובהקים בכל עשר הקבוצות. הממוצעים וסטיות התקן של רמת החשיבות המיוחסת לסיבות השונות בכל קבוצת לאום מוצגים בלוח מס' 1. בלוח זה מוצגות גם תוצאות ניתוחי השונות. כפי שניתן ללמוד מלוח מס' 1, בכל קבוצות הלאום נמצאו הבדלים מובהקים בין שלוש הסיבות לעוני. מבחני השוואה בזוגות הצביעו על מגמה דומה מאוד בסדר החשיבות המיוחסת לסיבות השונות בכל קבוצת לאום. כפי שניתן לראות, בכל קבוצות הלאום הועדפו ההסברים החברתיים־מבניים לעוני על־פני ההסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות של הפרט וההסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ומאמץ. בנוסף לכך, בכל קבוצות הלאום, פרט להונגריה, הועדפו ההסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות על־פני וההסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ומאמץ. בקרב הסטודנטים מהונגריה זכו שתי הקטגוריות להערכה דומה. על־מנת לבחון את ההבדלים בחשיבות המיוחסת לסיבות השונות לעוני בין



לוח מס' 1. תפיסות הסטודנטים את הסיבות לעוני: ממוצעים, סטיות תקן, ניתוחי שונות וניתוחי השוואה בזוגות (N=781)

SNK	Eta <sup>2</sup>	F	מוטיבציה-3		נפשיות-2		חברתיות-1		קבוצת הלאום
			M	SD	M	SD	M	SD	
1>2>3	.78	213.55*	.77	1.75	.61	1.99	.58	3.93	אוסטרליה (N=62)
1>2>3	.59	110.20*	.62	1.94	.61	2.26	.75	3.47	ארצות-הברית (N=78)
1>2>3	.81	393.15*	.50	1.38	.59	1.65	.67	3.20	ברזיל (N=95)
1>2>3	.71	152.08*	.58	1.90	.57	2.25	.53	3.53	בריטניה (N=64)
1>2>3	.56	179.48*	.69	2.00	.70	2.18	.66	3.36	גרמניה (N=141)
1>2,3	.64	174.56*	.58	2.08	.70	2.14	.58	3.41	הונגריה (N=101)
1>2>3	.66	81.06*	.44	2.29	.49	2.69	.52	3.49	הונג-קונג (N=42)
1>2>3	.79	92.50*	.62	2.13	.65	2.58	.55	3.85	זימבבואה (N=26)
1>2>3	.54	158.10*	.64	2.06	.64	2.29	.63	3.30	ישראל (N=138)
1>2>3	.81	144.65*	.48	1.68	.55	2.02	.58	3.80	קנדה (N=34)
				12.43*		12.28*		9.36*	F (9,771)
				.10		.10		.09	Eta <sup>2</sup>

P<.001 \*

קבוצות הלאום נעשה ניתוח MANOVA חד-כיווני, אשר הצביע על הבדל מובהק בין קבוצות הלאום ( $F(27,2313) = 8.97; p<.001$ ). ניתוחי Univariate ANOVA, שנעשו כדי לבדוק את המקור להבדלים אלה לגבי כל אחת משלוש הסיבות, הצביעו על הבדלים מובהקים בכל אחת מן הסיבות (ראו לוח מס' 1, שורות תחתונות). יחד עם זאת, ערכי ה-Eta<sup>2</sup> מצביעים על הבדלים קטנים. בניתוח השוואה בזוגות על-פי מבחן Sheffe נמצא, שהסטודנטים מאוסטרליה תמכו יותר בסיבות החברתיות-מבניות לעוני בהשוואה לעמיתיהם מארצות-הברית, מברזיל, מגרמניה, מהונגריה ומישראל. הסטודנטים מברזיל ייחסו חשיבות פחותה, במידה רבה, להסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות ולסיבות הקושרות עוני להעדר מוטיבציה ואחריות, בהשוואה לחשיבות שייחסו לסיבות אלה קבוצות הסטודנטים מיתר המדינות (פרט לקבוצות מאוסטרליה ומקנדה). כמו-כן, הניתוחים הצביעו על כך שהסטודנטים מהונג-קונג ייחסו חשיבות רבה יותר להסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות בהשוואה לסטודנטים מאוסטרליה, מברזיל, מגרמניה, מהונגריה ומקנדה, כמו גם להסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ואחריות בהשוואה לעמיתיהם מאוסטרליה, מברזיל ומקנדה.

במטרה לבדוק האם קיימים הבדלים בין גברים לנשים בתפיסותיהם את הסיבות לעוני נעשה ניתוח MANOVA (2X10). מדינות כפול מגדר). בניתוח זה לא נמצא

הבדל מובהק בין גברים לנשים ( $F(3,737) = .24; p > .05$ ), וגם לא נמצאה אינטראקציה מובהקת של מדינות כפול מגדר ( $F(27,2217) = .75; p > .05$ ).  
 אשר לקשר בין גיל הנבדקים לתפישותיהם את הסיבות לעוני, חושבו מתאמי פירסון לגבי כל המדגם ולגבי כל קבוצת לאום בנפרד. לגבי כלל הנבדקים נמצא מתאם חיובי מובהק אך נמוך ( $r = .15; p < .001$ ) בין גיל לייחוס סיבות חברתיות לעוני. במילים אחרות, ככל שהנבדקים מבוגרים יותר כך הם תומכים יותר בהסברים חברתיים לעוני. אשר לכל קבוצת לאום בנפרד, נמצאו מתאמים מובהקים רק בקבוצות הסטודנטים מבריטניה ומאוסטרליה. מתאמים אלה הצביעו על קשר שלילי מובהק בקרב הסטודנטים הבריטיים בין גיל לתמיכה בהסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות ( $r = -.24; p < .05$ ) ובין גיל לתמיכה בסיבות הקושרות עוני להעדר מוטיבציה ומאמץ ( $r = -.25; p < .05$ ). בקרב הסטודנטים מאוסטרליה נמצא קשר חיובי מובהק ( $r = .51; p < .001$ ) בין גיל לסיבות חברתיות לעוני וקשר שלילי מובהק ( $r = -.34; p < .001$ ) בין גיל להסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ומאמץ.

### ב. תפיסת הדרכים הרצויות להתמודדות עם העוני

בניתוחי שונות עם מדידות חוזרות נמצאו הבדלים מובהקים בין שלוש הדרכים להתמודדות עם עוני בכל עשר קבוצות הלאום. הממוצעים, סטיות התקן, ניתוח השונות, ערכי  $\text{Eta}^2$ , כמו גם תוצאות ניתוחי השוואה בזוגות על-פי מבחן Newman Kuels מוצגים בלוח מס' 2.

מלוח מס' 2 ניתן לראות, שבכל עשר קבוצות הלאום נמצאו הבדלים מובהקים, ניכרים בגודלם, בין שלוש דרכי ההתמודדות עם העוני. ניתוחי השוואה בזוגות הצביעו על כך, שבכל קבוצות הלאום הרחבת תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה היא הדרך המועדפת ביותר להתמודדות עם בעיית העוני. אחריה בא הטיפול הפסיכולוגי האישי בפרט העני, ובסוף עומד צמצום תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה. דפוס זה של העדפות חזר על עצמו בכל קבוצות הסטודנטים פרט לקבוצות מברזיל ומזימבבווה, אשר ייחסו חשיבות דומה לטיפול הפסיכולוגי ולצמצום תוכניות הרווחה מטעם המדינה.

ניתוח MANOVA חד-כיווני הצביע על הבדל מובהק בין עשר קבוצות הלאום ( $F(2,2031) = 8.22; p < .001$ ). ניתוחי Univariate ANOVA הצביעו על כך, שהבדלים מובהקים קיימים בין עשר הקבוצות לגבי כל שלוש הדרכים להתמודדות עם עוני (ראו לוח מס' 2, שורות תחתונות), אך כפי שמראים ערכי ה- $\text{Eta}^2$ , הבדלים אלה הם קטנים. בניתוחי השוואה בזוגות על-פי מבחן Sheffe נמצא, שהסטודנטים מברזיל תמכו פחות בטיפול הפסיכולוגי כדרך להתמודד עם העוני, בהשוואה לכל קבוצות הלאום האחרות, בעוד שהסטודנטים מהונג-קונג העדיפו דרך זו יותר מעמיתיהם מאוסטרליה, מברזיל,

לוח מס' 2. הדרכים הרצויות להתמודדות עם עוני: ממוצעים, סטיות תקן, ניתוחי שונות וניתוחי השוואה בזוגות (N=781)

SNK	Eta <sup>2</sup>	F	צמצום תוכניות		טיפול פסיכולוגי		הרחבת תוכניות		קבוצת הלאום
			רווחה - 3		2		רווחה - 1		
			M	SD	M	SD	M	SD	
1>2>3	.73	165.49*	.69	1.70	.81	2.31	.63	3.98	אוסטרליה (N=62)
1>2>3	.65	140.72*	.65	1.98	.67	2.45	.70	.379	ארצות-הברית (N=78)
1>2,3	.72	242.29*	.71	1.92	.62	1.84	.66	3.43	ברזיל (N=95)
1>2>3	.62	104.13*	.72	1.96	.58	2.32	.69	3.65	בריטניה (N=64)
1>2>3	.53	152.05*	.75	2.10	.71	2.89	.72	3.53	גרמניה (N=141)
1>2>3	.57	134.58*	.61	1.98	.67	2.68	.69	3.35	הונגריה (N=101)
1>2>3	.46	34.58*	.55	2.38	.56	2.91	.61	3.31	הונג-קונג (N=42)
1>2,3	.52	27.07*	.77	2.66	.63	2.68	.58	3.46	זימבבווה (N=26)
1>2>3	.57	184.85*	.76	2.06	.76	2.52	.72	3.73	ישראל (N=138)
1>2>3	.65	58.93*	.65	1.78	.57	2.18	.77	3.62	קנדה (N=34)
				5.95*		13.55*		6.42*	(F 9,767)
				.07		.14		.07	Eta2

\* p<.001

מגרמניה ומקנדה. אשר לדרך הכוללת את הרחבת תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה נמצא, שהסטודנטים מאוסטרליה תמכו בה יותר מעמיתיהם מברזיל, מגרמניה, מהונג-קונג, מהונגריה ומגרמניה. לבסוף, נמצא, שהסטודנטים מזימבבווה העדיפו יותר מעמיתיהם מארצות-הברית, מאוסטרליה, מברזיל, מבריטניה, מקנדה ומהונגריה את צמצום תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה, כדרך להתמודד עם העוני. כדי לבדוק האם קיימים הבדלים בין גברים לנשים בחשיבות המיוחסת לדרכים השונות להתמודדות עם העוני נעשה ניתוח MANOVA (2X10). מדינות כפול מגדר). בניתוח זה לא נמצא הבדל מובהק בין הגברים לנשים ( $F(3,735) = .33; p > .05$ ), וגם לא נמצאה אינטראקציה מובהקת של מדינות כפול מגדר ( $F(2,2217) = 1.20; p < .05$ ). אשר לגיל הנבדקים, נמצא קשר שלילי מובהק אך נמוך ( $r = -.19; p < .001$ ) בין גיל ובין תמיכה בצמצום תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה: ככל שהנבדקים היו מבוגרים יותר, כך הם תמכו פחות בצמצום התוכניות. כאשר נבחנה כל קבוצת לאום בנפרד, נמצאו מתאמים מובהקים לגבי בריטניה, אוסטרליה והונגריה בלבד. קשר שלילי מובהק נמצא בין גיל ותמיכה בצמצום תוכניות הרווחה בקרב הסטודנטים

מבריטניה ( $r = -.32; p < .001$ ), מאוסטרליה ( $r = .34; p < .001$ ) ומהונגריה ( $r = -.36; p < .001$ ). קשר שלילי מובהק נמצא גם בין גיל ובין תמיכה בטיפול פסיכולוגי בפרט העני, אך רק בקבוצה האוסטרלית ( $r = -.33; p < .001$ ) וההונגרית ( $r = -.23; p < .001$ ). מתאם חיובי מובהק נמצא בין גיל ובין תמיכה בהרחבת תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה בקרב הסטודנטים מאוסטרליה ( $r = .23; p < .001$ ).

## דיון

ממצאי המחקר הצביעו על דמיון רב בין עמדותיהם של הסטודנטים מן המדינות השונות כלפי העוני. הדמיון בא לידי ביטוי בחשיבות הרבה יותר שיוחסה להיבט החברתי-מבני, הן בתפיסת הסיבות לעוני והן בתפיסת הדרכים הרצויות שבאמצעותן יש להתמודד עמו. באופן ספציפי יותר, הסטודנטים מכל המדינות ייחסו חשיבות רבה יותר לסיבות חברתיות-מבניות לעוני, לעומת סיבות אינדיווידואליות הקושרות עוני לבעיות נפשיות ורגשיות של הפרט או להעדרם של מוטיבציה ומאמץ. זאת ועוד, הסטודנטים מכל המדינות העדיפו את הרחבת תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה כדרך להתמודד עם העוני על-פני מתן טיפול פסיכולוגי לאדם החי בעוני ואימוץ מדיניות שבמסגרתה מצומצמות תוכניות הרווחה והגמלאות מטעם המדינה. ממצאים אלה מעידים, שהדומיננטיות של התפיסות החברתיות-מבניות שנחשפו במחקרים קודמים על עמדותיהם של עובדים סוציאליים וסטודנטים לעבודה סוציאלית בארצות-הברית ובמספר מדינות נוספות, מאפיינות גם את קבוצות הסטודנטים שנבחנו במחקר הנוכחי ממדינות אחרות בעולם. ניתן לראות אפוא, שלמרות התחזקות של גישות נאו-ליברליות במדינות רבות (דורון, 2003), ולמרות הדגש הרב יותר המושם במדינות רבות על העבודה הפרטנית בתוך מקצוע העבודה הסוציאלית, סטודנטים לעבודה סוציאלית מבטאים עמדות כלפי העוני שהן קרובות יותר למטרותיה של הפרופסיה וערכיה הבינלאומיים הייחודיים, המדגישים חתירה להגברת הצדק החברתי (Banks, 2001).

יחד עם זאת, ניתן לראות, שבמרבית קבוצות הנבדקים התמיכה בסיבות החברתיות-מבניות לעוני לא היתה גורפת. ממוצעי התמיכה בהסברים אלה נעו סביב ערכים המצביעים על תמיכה קצת יותר גבוהה מבינונית. ממצאים אלה מעידים, שלמרות העדפת ההסבר החברתי-מבני לעוני, לא ניתן לדבר על תמיכה חזקה בהסברים אלה. באופן דומה ניתן לראות, שלמרות שהתמיכה בהרחבת תוכניות הרווחה היתה גבוהה יותר בהשוואה לדרכים האחרות, גם כאן ממוצעי התמיכה ברוב הקבוצות, אם גם לא בכלן, מצביעים על תמיכה קצת יותר גבוהה מבינונית. ממצאים אלה מעידים,

מצד אחד, על הלימה בין תפיסותיהם של הסטודנטים ובין ערכיו של מקצוע העבודה הסוציאלית במדינות שונות ומשימותיו המוצהרות: יש סיכוי רב יותר שסטודנטים המעדיפים את ההיבט החברתי-מבני יוכלו לבצע טוב יותר את המשימות המוטלות עליהם על-פי הקודים האתיים של המקצוע הכוללות, בין היתר, פעולות למען עיצוב מדיניות חברתית, אקטיביזם חברתי, התרעה, ושתדלנות (איגוד העובדים הסוציאליים בישראל, 1994; NASW, 1999; BASW, 1996). פעולות אלה מעוגנות, באופן חזק, בייחוס מצוקות למבנה החברתי, והן משקפות את מחויבות המקצוע לשינוי הסביבה והחברה כדרך לצמצום העוני והמצוקה. מצד שני, נראה שהתפיסה החברתית-מבנית של הסטודנטים איננה חזקה ומגובשת. כאן מתעוררת השאלה האם רמות אלה של תפיסה חברתית-מבנית אכן יניעו את הסטודנטים בהמשך דרכם המקצועית לפעול למען קידום הצדק החברתי, או שהן אכן מהוות תשתית מספקת לפעולות אלה.

השאלה השנייה שהוצבה במחקר זה עסקה בניסיון לבחון האם קיימים הבדלים בין תפיסותיהם של סטודנטים ממדינות שונות את העוני. ממצאי המחקר הצביעו על כך, שלצד הדפוסים המשותפים בתפיסותיהם של הסטודנטים, כפי שפורט לעיל, מצביעים הממצאים גם על מספר הבדלים בין קבוצות הלאום השונות. ההבדלים הבולטים ביותר נמצאו בקבוצות מברזיל, מהונג-קונג ומאוסטרליה.

הסטודנטים מברזיל בלטו בחשיבות הפחותה שהם ייחסו להיבט האינדיווידואלי, בהשוואה לעמיתיהם מן המדינות האחרות. סטודנטים אלה ייחסו חשיבות פחותה יותר להסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות של הפרט החי בעוני ולהסברים הקושרים עוני להעדר מוטיבציה ומאמץ. הם גם תמכו פחות מעמיתיהם בטיפול הפסיכולוגי כדרך להתמודדות עם עוני. נראה, שהסטודנטים מברזיל משקפים בתפיסותיהם את השורשים המבניים של מציאות שבה 50 מיליון בני אדם (מתוך 170 מיליון) מתקיימים מהכנסה חודשית שאינה מאפשרת רכישת סל מזון בסיסי, שבה שיעורי העוני מוערכים סביב 32 אחוזים מן האוכלוסייה ובה מחצית מן האוכלוסייה מקבלת רק 13 אחוזים בערך מן ההכנסה הלאומית, בעוד שהעשירון העליון מקבל 52 אחוזים ממנה (Carvalho, Wanderlet, & Mendes, 2003). מציאות זו, שבה המוני בני אדם חיים בעוני ובה שיעור עצום של אי-שוויון, מקשה על אימוץ גישה אינדיווידואלית להבנת הסיבות לעוני, ובוודאי מקשה על העדפת שיטות אינדיווידואליות להתמודדות עם עוני. בנוסף לכך, ואולי אף חשוב יותר, הבדלים אלה משקפים את הייחודיות של העבודה הסוציאלית בברזיל (כמו גם של מדינות אחרות באמריקה הלטינית). העבודה הסוציאלית בברזיל, אשר מאמצע שנות ה-60 החלה להינתק מהשפעות המערב ופיתחה לעצמה אידיאולוגיה ייחודית ומותאמת יותר להקשרים שבהם היא פועלת, תקופה הנקראת "עידן ההגדרה מחדש", מאופיינת באידיאולוגיה השמה דגש חזק על ההיבט החברתי-מבני ועל מחויבות פוליטית למעמד העובדים (Cornely & Bruno, 1997).

דגש זה בא לידי ביטוי בהדגשת תפקידים של פיתוח קהילתי, מעורבות בעיצוב מדיניות חברתית והפעלה חברתית, כאשר התערבויות פסיכו-סוציאליות ופרקטיקה פרטנית הן משניות בחשיבותן (Carvalho, et al., 2003; Cornely & Bruno, 1997). בעבודה הסוציאלית בברזיל מושם היום דגש רב על בסיסי ידע ממדעי החברה והמדינה ועל מדיניות חברתית והיא מציבה לעצמה בתור מטרה את המלחמה בעוני, בהדרה ובאי-שוויון (Carvalho et al., 2003). זאת ועוד, ההכשרה לעבודה סוציאלית שמה דגש מועט על תיאוריות והסברים פסיכולוגיים לעוני ועל הכנת הסטודנטים לקראת פרקטיקה קלינית. ראוי לציין, שהחוקה שאומצה בברזיל בשנת 1988 יצרה הזדמנויות חדשות למעורבות המקצוע בעיצוב מדיניות חברתית בכך שהעבירה את האחריות לתכנון מדיניות חברתית ויישומה למסגרות אזוריות ועירוניות, שבהן יש השפעה רבה למקצוע העבודה הסוציאלית (Carvalho et al., 2003).

הסטודנטים מהונג-קונג, לעומת זאת, בלטו בכך שהם ייחסו חשיבות גבוהה יותר, בהשוואה לסטודנטים האחרים, להסברים הקושרים עוני לבעיות נפשיות ורגשיות ולטיפול פסיכולוגי בפרט החי בעוני. ניתן להסביר דגש זה על רקע מסורת הרווחה הסינית המסורתית, האתוס הקונפוציאני ומאפייני העבודה הסוציאלית בהונג-קונג. מסורת הרווחה בהונג-קונג התאפיינה לאורך כל ההיסטוריה ב"פמיליזציה" של מערכות רווחה, במעורבות של פילנתרופיה פרטית, באמצעות ארגוני צדקה, ובמעורבות מצומצמת של השלטון בתחום הרווחה. התרבות הסינית המסורתית הטילה על המשפחה את האחריות לרווחה ולתמיכה בעניים, וחברה המבוססים יותר נטלו על עצמם את החובה לתמוך בחבריה העניים (Cox, 1997; Lam & Chan, 2003; Lee, 1992). ארגוני הצדקה, שהיו מבוססים לעתים קרובות גם הם על קשרי משפחה, לא שימשו בתור ארגונים לשינוי חברתי, המעוניינים להבנות שיח של רווחה המבוסס על זכויות לקבלת עזרה מן השלטון או לבקר את מדיניות השלטון. רק לעתים רחוקות פיתחו ארגוני הצדקה פרויקטים ארוכי טווח במטרה להתמודד עם רווחת הקהילה כולה (Lam & Chan, 2003). מיקוד זה בפרט ובמשפחתו משקף גם את הפילוסופיה הקונפוציאנית, הבנויה על ערכים של הישענות עצמית ופיתוח עצמי. ערכים אלה השפיעו על הגדרת בעיות הפרט כבעיות הנעוצות באישיות האדם, ולא בספירה החברתית. כתוצאה מכך הוזנחו בפילוסופיה זו ערכים של שוויון חברתי וחופש ממחסור. זאת ועוד, לפי פילוסופיה זו התפתחות החברה נובעת מהתפתחות טבעית של הפרט והמשפחה בהרמוניה ומתוך סובלנות הדדית. לפיכך, כל צעד או פעולה שהיו עלולים להוביל לעימות בחברה או לגרום לאי המשכיות של המסורת נחשבו פעולות לא מוצדקות. רעיונות אלה, יחד עם העיקרון שלפיו חובת הפרט לכלל קודמת לזכויות הפרט, התפיסה שקבלת זכויות מותנית במילוי חובות, ושחובת הדאגה למשפחה קודמת לאלטרואיזם חברתי, הובילו לאי התפתחותם של טיעונים בעד רווחה חברתית. במילים

אחרות, לאי התפתחותה של מערכת המבוססת על חלוקה מחדש, על התערבות במבנה האינטרסים בחברה, ועל אחריותו של השלטון כלפי פרט הנתפס כזכאי לתמיכה מעצם השתייכותו לחברה (Lam & Chan, 2003). מסורות אלה הובילו, במידה זו או אחרת, לדומיננטיות של האידיאולוגיה האינדיווידואלית ושל המודל הפרטני (casework) בעבודה הסוציאלית בהונג-קונג. כמו־כן, למרות שהחל משנות ה־80 מתחזקת בתוך המקצוע בהונג-קונג הקריאה למעורבות עובדים סוציאליים בקידום צדק חברתי, שמירה על ערכים הומניים וזכויות חברתיות ומעורבות ברפורמות פוליטיות, עדיין מוגבלת מאוד מעורבותה של העבודה הסוציאלית בהונג-קונג ברפורמה חברתית (Cox, 1997; Lam & Chan, 2003; Lee, 1992).

הסטודנטים מאוסטרליה בלטו בחשיבות הרבה יותר שהם ייחסו להיבט החברתי־מבני, בהשוואה לעמיתיהם במרבית המדינות האחרות. ייתכן שהגוון החזק יותר שקיבל היבט זה בקרב הסטודנטים האוסטרליים משקף את הדגש הרב שהעניק מקצוע העבודה הסוציאלית בארץ זו למחויבות לצדק חברתי. בנקס (Banks, 2001), שבחנה את הקודים האתיים של מקצוע העבודה הסוציאלית בעשרים מדינות, מצאה שרוב־רובם של הקודים מדגישים את מחויבות המקצוע לצדק חברתי. יחד עם זאת היא מציינת, שהקוד האוסטרלי מדגיש מחויבות זו בצורה החזקה ביותר. על־פי הקוד, העובד הסוציאלי צריך לתמוך בשינויים במדיניות, באופן הגשת השירותים ובתנאים החברתיים אשר מאפשרים ומעשירים את ההזדמנויות של אנשים פגיעים בקהילה. קידום צדק חברתי, על־פי הקוד, צריך להיות שווה ערך לניסיון של הפרט להשיג את הגשמתו האישית. גישה זו עולה בקנה אחד עם המודעות הגוברת בתוך העבודה הסוציאלית באוסטרליה לצורך להתמודד עם בעיותיהם של הילידים, לפתח גישה רב־תרבותית ולהתמודד עם בידוד גיאוגרפי (Alston & McKinnon, 2001). חשוב לציין, שבהכשרה לעבודה סוציאלית באוסטרליה בולטת המסורת הביקורתית. בתי־ספר רבים לעבודה סוציאלית מדגישים תיאוריות הדנות במצבים של חוסר צדק חברתי, כמו תיאוריות וגישות ניאו־מרקסיסטיות, פמיניסטיות, גישות המתנגדות לדיכוי (anti-oppressive), גישות המתנגדות לגזענות ואפליה. גישות אלה נתפסות כרלוונטיות לעובדים סוציאליים והן מהוות חלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים (Healy, 2002). זאת ועוד, ספרים העוסקים בעבודה פרטנית רדיקלית ובפרקטיקה ביקורתית זוכים לפופולריות רבה בקרב סטודנטים באוסטרליה (Healy, 2002).

התבוננות ספציפית בתפיסותיהם של הסטודנטים מישראל מלמדת, שהם אינם שונים באופן מהותי ממרבית עמיתיהם בקבוצות הלאום האחרות. בדומה לעמיתיהם, הם ייחסו חשיבות רבה יותר להסברים חברתיים־מבניים לעוני על־פני ההסברים האחרים. יחד עם זאת, בדומה לרוב עמיתיהם מן הקבוצות האחרות, תפיסות אלה זכו לממוצע של 3.3 על־פני סקאלה שבין 1 ל־5. ממוצע זה מצביע על כך, שתמיכת

הסטודנטים הישראליים בהסברים החברתיים-מבניים היא בינונית, ולא מדובר בתמיכה חזקה במיוחד. במילים אחרות, אין בממצא זה כדי להצביע על הבנה חברתית-מבנית חזקה בקרב הסטודנטים מישראל בנוגע לבעיית העוני. אשר לתמיכתם בהרחבת מדינת הרווחה, הממצאים מצביעים על רמת תמיכה קרובה לגבוהה אם גם, שוב, לא גורפת (ממוצע של 3.73 בסולם שבין 1 ל-5). ייתכן, שחשיפה רבה יותר לתיאוריות חברתיות-מבניות של העוני ולגישות המבוססות על ניתוח ביקורתי של החברה במהלך ההכשרה לעבודה סוציאלית, בדומה למתרחש באוסטרליה, יכולים לחזק את ההבנה החברתית-מבנית של בעיית העוני.

מחקר זה, שבחן את תפיסותיהם של סטודנטים ממדינות שונות בעולם אינו מתיימר להציג מדגם מייצג של אוכלוסיית הסטודנטים מכל מדינה. מגבלת המחקר העיקרית היא אפוא ביכולת ההכללה של הממצאים על אוכלוסיות רחבות יותר. לפיכך, על-מנת להגיע למסקנות מוצקות יותר על תפיסותיהם של סטודנטים לעבודה סוציאלית את העוני יש לערוך מחקרים נוספים על קבוצות סטודנטים נוספות הן מאותן המדינות והן ממדינות נוספות.

לסיכום, מחקר זה חשף דמיון בתפיסותיהם של סטודנטים לעבודה סוציאלית ממדינות שונות את בעיית העוני. המגמה המרכזית המשותפת לכל הקבוצות היתה העדפת ההיבט החברתי-מבני של העוני על-פני ההיבטים האינדיווידואליים. יחד עם זאת, במרבית הקבוצות לא התגלתה תמיכה חזקה במיוחד בהיבט החברתי, בעיקר בנוגע להבנת הגורמים לעוני. שלוש שאלות חשובות עולות מן הממצאים האלה: (1) האם הדומיננטיות של ההיבט החברתי בהבנת בעיית העוני תישמר גם מאוחר יותר, כאשר יעזבו הסטודנטים את בתי-הספר וישתלבו בשירותי הרווחה השונים?; (2) מהי ההשפעה של העדפת ההיבט החברתי על הפרקטיקה בפועל. במילים אחרות, האם העדפת ההיבט החברתי-מבני של העוני אכן תוביל להגברת הרצון לעבוד עם בני אדם החיים בעוני, תוך אימוץ אסטרטגיות לא מאשימות כלפיהם ואימוץ אסטרטגיות הפועלות לשינוי חברתי, קהילתי וסביבתי, וחתירה להשפעה על מדיניות חברתית המבוססת על עקרונותיה של מדינת הרווחה?; (3) האם מערכות ההכשרה רואות ברמות התמיכה הבינוניות בהסברים החברתיים לעוני תוצאה רצויה ומספקת של ההכשרה, או שהן שואפות לבסס הבנה חברתית-מבנית חזקה יותר בקרב סטודנטים המסיימים את לימודיהם. שאלות אלה צריכות לעמוד לבחינה במחקרים נוספים ולחשיבה בקרב העוסקים במקצוע העבודה הסוציאלית.



## ביבליוגרפיה

- איגוד העובדים הסוציאליים בישראל (1994). קוד האתיקה. תל-אביב: המחבר.
- דורון, א' (1989). לדמותה החברתית של העבודה הסוציאלית. חברה ורווחה, י, 170-178.
- דורון, א' (2003). מדינת הרווחה בעידן של צמצומים: מבט מתחילת המאה ה-21. חברה ורווחה, כ"ג, 275-294.
- לאופר, ח', כהן, ב' (1999). הדרכה וקומפוטנטיות בתפיסה עצמית של עובדים סוציאליים. חברה ורווחה, י"ט, 503-520.
- לואיס, א' (1969). תרבות העוני. סעד, 13(3), 15-20.
- פלוריאן, ו', וייס, י', אנגר, י' (1988). דפוסי הפעילות המקצועית בשירותי העבודה הסוציאלית של קופות חולים בבתי החולים והזמן המוקדש להם. חברה ורווחה, ח', 264-276.
- פרנק, פ' (1983). שיטות עבודה סוציאלית. תל-אביב: מעריב.
- קטן, י' (2002). בעיית העוני – מרכיבים, גורמים ודרכי התמודדות. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- שרלין, ש' (1988). עבודה סוציאלית במערכות הבריאות. חברה ורווחה, ח', 209-224.
- שרר, מ' (1987). עיוות תפקידים – ניתוח עיסוקים של עובדים סוציאליים בישראל. חברה ורווחה, ז', 377-391.
- Abramovitz, M. (1993). Should all social work students be educated for social change? *Pro. Journal of Social Work Education*, 29, 6-11.
- Alston, M. & McKinnon, J. (2001). *Social work fields of practice*. South Melbourne, Australia: Oxford University Press.
- Axinn, J. & Levin, H. (1997). *Social welfare: A history of the American response to need* (4<sup>th</sup> edition). New York: Dodd-Mead.
- BASW (1996). *The code of ethics for social work*. Birmingham: Author.
- Banks, S. (2001). *Ethics and values in social work* (2<sup>nd</sup> ed). London: Palgrave.
- Bullock, H.E., Williams, W.R. & Limbert, W.M. (2003). Predicting support for welfare policies: The impact of attributions and beliefs about inequality. *Journal of Poverty*, 7, 35-56.
- Brauns, H.J. & Kramer, D. (1991). Social work education and professional development. In Hill, H. (Ed.). *Social work and the European community* (pp. 80-99). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Carvalho, M., Wande, J.M.B. & Mendes, P.T. (2003). Brazil. In Weiss, I., Gal, J. & Dixon, J. (Eds.). *Professional ideologies and preferences in social work: A global study* (pp. 29-44). Westport, Conn.: Praeger.
- Cloward, R.A. & Epstein, I. (1965). Private social welfare's disengagement from the poor: The case of family adjustment agencies. In Zald, M.N. (Ed.). *Social welfare institutions: A sociological Reader* (pp. 623-644). New York: John Wiley & Sons.
- Compton, B.R. & Galaway, B. (1999). *Social work processes* (6<sup>th</sup> edition). Pacific Grove, Calif.: Brooks/Cole.

- Cornely, S.A. & Bruno, D.D. (1997). Brazil. In Mayadas, N.S. Watts, T.D. & Elliott, D. (Eds.), *International handbook on social work theory and practice* (pp. 93-110). Westport, Conn.: Greenwood.
- Cox, D. (1997). Asia and the Pacific. In Mayadas, N.S. Watts, T.D. & Elliott, D. (Eds.), *International handbook on social work theory and practice* (pp. 369-382). Westport, Conn.: Greenwood.
- Cryns, A.G. (1977). Social work education and student ideology: A multivariate study of professional socialization. *Journal of Education for Social Work*, 13(1), 44-51.
- Elliott, D. (1997). Conclusion. In Mayadas, N.S. Watts, T.D. & Elliott, D. (Eds.), *International handbook on social work theory and practice* (pp. 441-449). Westport, Conn.: Greenwood.
- Feagin, J. (1972). Poverty: We still believe that God helps those who help themselves. *Psychology Today*, 6(6), 101-110.
- Feagin, J.R. (1975). *Subordinating the poor: Welfare and American beliefs*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Franklin, D.L. (1990). The cycles of social work practice: Social action vs. individual interest. *Journal of Progressive Human Services*, 1, 59-80.
- Gibelman, M. (1999). The search for identity: Defining social work - past, present, future. *Social Work*, 44, 298-310.
- Grimm, J.W. & Orten, J.D. (1973). Student attitudes toward the poor. *Social Work*, 18, 94-100.
- Haynes, K.S. (1998). The one hundred-year debate: Social reform versus individual treatment. *Social Work*, 43, 501-509.
- Handler, J.F. & Hasenfeld, Y. (1991). *The moral construction of poverty: Welfare reform in America*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Healy, L.M. (2001). *International social work: Professional action in an interdependent world*. New York: Oxford University Press.
- Healy, K. (2002). Social work in Australia. In Hutchinson, G.S., Lund, L., Lyngstad, R. & Oltedal, S. (Eds.). *Social work in five countries: Professional, educational and social policy context for social work in Australia, Canada, Norway, Russia and the USA* (15- 46). HBO-report 25/2001.
- Hendrickson, R.M. & Axelson, L. (1985). Middle-class attitudes towards the poor: Are they changing?. *Social Service Review*, 59, 295- 304.
- Holman, B. (1987). Research from the underside. *British Journal of Social Work*, 17, 669-683.
- Hokenstad, M.C., Khinduka, S.K. & Midgley, J. (Eds.) (1992). *Profiles in international social work*. Washington, D.C.: NASW.
- IFSW (2000). *International definition of social work*. Montreal, Canada: Author.
- Johnson, L.C. & Yanca, S.J. (2001). *Social work practice: A generalist approach* (7<sup>th</sup> edition). Boston, Mass.: Allyn and Bacon.

- Kilty, K.M. & Segal, E.A. (Eds.) (2003). *Rediscovering the other America: The continuing crisis of poverty and inequality in the United States*. New York: Haworth Press.
- Kluegel, J.R. & Smith, E.R. (1986). *Beliefs about inequality: Americans' views of what is and what ought to be*. New York: Aldine de Gruyter.
- Lam, C.W. & Chan, C.L.W. (2003). Hong Kong. In Weiss, I., Gal, J. & Dixon, J. (Eds.). *Professional ideologies and preferences in social work: A global study* (pp. 99-123). Westport, Conn.: Praeger.
- Lee, P.C. (1992). Social work in Hong Kong, Singapore, South Korea, and Taiwan: Asia's four little dragons. In Hokenstad, M.C., Khinduka, S.K. & Midgley, J. (Eds.). *Profiles in international social work* (pp. 99-114). Washington, D.C.: NASW.
- Lipsky, M. (1984). Bureaucratic disenfranchisement in social welfare programs. *Social Service Review*, 58, 3-27.
- Lynn, E. (1999). Value bases in social work education. *British Journal of Social Work*, 29, 939-953.
- Macarov, D. (1981). Social work students' attitudes toward poverty: A tri-national study. *Contemporary Social Work Education*, 4(2), 150-160.
- Macarov, D. (2003). *What the market does to people: Privatization, globalization and poverty*. Atlanta, Ga.: Clarity Press.
- Mayadas, N. & Elliott, E. (1997). Lessons from international social work: Policies and practice. In Reisch, M. & Gambrill, E. (Eds.). *Social work in the 21<sup>st</sup> century* (pp. 175-185). Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press.
- Meyer, C.H. (1983). The power to define problems. *Social Work*, 28(2), 99.
- Midgley, J. (1981). *Professional imperialism: Social work in the third world*. London: Heinemann.
- NASW (1999). *Revised NASW code of ethics*. Washington, D.C.: Author.
- Otte, C. (1997). Germany. In Mayadas, N.S., Watts, T.D. & Elliott, D. (Eds.). *International handbook on social work theory and practice* (pp. 122-143), Westport, : Greenwood.
- Parsloe, P. (1990). Social work education in the year 2000. *International Social Work*, 33, 13-25.
- Payne, M. (1997). United Kingdom. In Mayadas, N.S., Watts, T.D. & Elliott, D. (Eds.). *International handbook on social work theory and practice* (pp. 161-183), Westport, : Greenwood.
- Reeser, L.C. & Epstein, I. (1987). Social workers' attitudes toward poverty and social action: 1968-1984. *Social Service Review*, 61, 610-622.
- Rehner, T., Ishee, J., Salloum, M. & Velasques, D. (1997). Mississippi social workers' attitudes towards poverty and the poor. *Journal of Social Work Education*, 33, 131-142.
- Reisch, M. (1998). The sociopolitical context and social work method, 1890-1950. *Social Service Review*, 72, 161-181.

- Roff, L.L., Adams, J. & Klemmack, D. (1984). Social work students' willingness to have government help the poor. *Arete*, 9, 9-20.
- Rosenthal, B.S. (1993). Graduate social work students' beliefs about poverty and attitudes toward the poor. *Journal of Teaching in Social Work*, 7(1), 107-121.
- Sarri, R. (1997). International social work at the millennium. In Reisch, M. & Gambrill, E. (Eds.), *Social work in the 21<sup>st</sup> century* (pp. 387-395). Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press.
- Schwartz, S. & Robinson, M.M. (1991). Attitudes towards poverty during undergraduate education. *Journal of Social Work Education*, 27, 290-296.
- Schneider, R.L & Netting, E. (1999). Influencing social policy in a time of devolution: Upholding social work's great tradition. *Social Work*, 44, 349-357.
- Specht, H. & Courtney, M.E. (1994). *Unfaithful angels: How social work has abandoned its mission*. New York: Free Press.
- Sun, A. (2001). Perceptions among social work and non-social work students concerning causes of poverty. *Journal of Social Work Education*, 37, 161-173.
- Thompson, J. (1994). Social workers and politics: Beyond the hatch action. *Social Work*, 39, 457-465.
- Weiss, I. (2001). The ideology, policy and practice of adult probation service in Israel. *British Journal of Social Work*, 31, 775-789.
- Weiss, I., Gal, J., Cnaan, R.A & Maglejlic R. (2002). What kind of social policy do social work students prefer? A comparison of students in three countries. *International Social Work*, 45, 59-81.
- Weiss, I., Gal, J. & Dixon, J. (Eds.) (2003). *Professional ideologies and preferences in social work: A global study*. Westport, Conn.: Praeger.
- Woodroffe, K. (1962). *From charity to social work*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Zastrow, C. (1992). *Introduction to social welfare: Social problems, services, and current issues* (4<sup>th</sup> edition). Belmont, Calif.: Wadsworth.